

КОРПУС ВІЗУАЛЬНИХ ДЖЕРЕЛ ПІВНІЧНО-
ПРИЧОРНОМОРСЬКОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ А. ДЕМІДОВА 1837 р.:
ФОРМУВАННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ

У статті досліджено візуальну спадщину відомого французького рисувальника О. Раффе, створену в ході експедиції до Північного Причорномор'я, що була організована А. Демідовим у 1837 р. Розглянуто особливості процесу формування корпусу цих візуальних джерел. Визначено причини «розпорошення» єдиного корпусу малюнків північно-причорноморської тематики.

Ключові слова: О. Раффе, А. Демідов, візуальне джерело, малюнок, експедиція.

Одним з найамбітніших та наймасштабніших польових науково-дослідницьких проектів, реалізованих у Північному Причорномор'ї, стала експедиція 1837 р., що була організована за кошти російського підприємця та промисловця А. Демідова. Цей проект був одним з найбільших його капіталовкладень у наукові польові дослідження.

Причини, які спонукали А. Демідова організувати таку експедицію, бачаться по-різному. Так, один із засновників Російського географічного товариства академік П.І.Кеппен сформулював мету цієї подорожі як історико-гуманітарну. Він вважав головним завданням експедиції А. Демідова «сохранить для будущих времён сведения о неизглаженных донныне следах греческих поселений на Южном берегу Крыма и в то время собирать топографические известия о татарских наименованиях, главных на берегу урочищах» [6, с. 6]. Сам А. Демідов у своїх записах та листах чітко так і не сформулював мету цієї грандіозної подорожі, зупинившись лише на загальних формулюваннях і пояснюючи мету своєї подорожі тим, що ним рухала «неопределённая потребность к изучению стран» та патріотичні почуття [4, с. 3].

Аналізуючи штат експедиції, можна з впевненістю сказати, що історико-гуманітарні дослідження були другорядними, на перший план виходило виявлення промислово-гірничого потенціалу південноукраїнського регіону. Будучи підприємцем, А. Демідов мислив, в першу чергу, практично, тобто бачив у причорноморському краї регіон потенційного інвестування.

В. Філас. Корпус візуальних джерел північно-причорноморської експедиції...

Про це, наприклад, свідчили вже розвідані вугільні запаси Донецького кряжу.

Штат експедиції складався з 22 осіб, переважно це були інженери, геологи та хіміки. А. Демідов підбирав людей особисто з числа провідних західноєвропейських фахівців. За традиціями того часу до штату експедиції було також включено і рисувальника, літографа, живописця Деніса Огюста Марі Раффе (1804–1860).

О. Раффе залишив помітний слід у французькому образотворчому мистецтві, в першу чергу, мілітарної тематики. «Солдатський Джотто» (Giottodusoldat – фр.) – так назвав О. Раффе А. Дайот, порівнюючи його із засновником італійської школи живопису періоду Відродження Джотто діБондоне (1267–1337 рр.) та натякаючи на визначну роль у французькому батальному жанрі [11, р. 10].

Одразу після смерті О. Раффе його близький друг французький аквареліст, гравер та ілюстратор Г. Джакомеллі у 1863 р. зробив першу спробу систематизувати частину творчого доробку художника. Він створив каталог літографічних робіт О. Раффе з детальним описом сюжету, місцем зображення та датою створення. Цей каталог містить 702 позиції. До нього увійшли і літографії, які були створені у демідівській експедиції. На початку каталогу автор розмістив некрологи, які були опубліковані у тогочасній французькій пресі.

Французькі критики середини XIX ст., характеризуючи творчий доробок О. Раффе, акцентували увагу, в першу чергу, на таких рисах його творчості, як детальність та чіткість передачі реальності, що наповнена психологізмом. Так, у виданому вже після його смерті каталозі-опису робіт О. Раффе, що здійснив Г. Джакомеллі, наведені й думки творчої еліти Франції середини XIX ст., які були опубліковані у тогочасній періодичній пресі. Відомий театральний режисер Е. Перрін у «Revue Européenne» від 15 жовтня 1860 р. так характеризував малюнки О. Раффе: «Він [О. Раффе – В.Ф.] створював саме джерело, замість того, щоб фантазувати та додавати інше у свої малюнки» [12, р. XXIX]. Літературний критик та письменник Ж. Янін у «Journal des Debats» від 17 лютого 1860 р. відмічає, що притаманна його зображенням реалістичність та деталізованість, в першу чергу, у малюнках, зроблених під час вояжу з А. Демідовим у 1837 р., реалізувалась завдяки тому, що «його олівець не знав зупинок, втоми та відпочинку. Все що він бачив, він наполегливо малював та все брав до уваги...» [12, р. XXXII-XXXIII]. Наприкінці XIX ст. оцінку творчості О. Раффе дав французький історик мистецтва та критик А. Дайот, який опублікував коротку біографію

художника у публіцистичному стилі та презентував 100 найкращих робіт, зроблених О. Раффе [11].

На сучасному етапі дослідження творчого спадку О. Раффе охоплює тільки мистецтвознавчу та культурологічну сторони. Серед робіт слід виділити дослідження О. Борщ [1, с. 90-105] щодо іконографії кримських малюнків та взаємодії їх з текстом, дослідження крос-культурних зв'язків у творчості О. Раффе Л. О'Коннелл [13], загально-порівняльне дослідження П. Шоу Кебла [15] тощо.

Під час демідівської експедиції О. Раффе було створено унікальний корпус джерел, що розкриває повсякденне буття народів Криму та епізоди життя Одеси, висвітлює Вознесенськвіївськовінавчання 1837 р. Враховуючи той факт, що О. Раффе було запрошено як художника до наукової експедиції А. Демідова з метою візуалізації частини наукового доробку. Оскільки малюнки О. Раффе створювались як джерело знань, вони заслуговують не тільки на мистецтвознавче або культурологічне осмислення, але й потребують детальної оцінки як історичне джерело. Передусім актуальним є висвітлення питань формування та стану збереженості корпусу джерел.

О. Раффе походить з передмістя французького Сан-Антуана. У 1824 р. за сприяння відомого французького гравірувальника та художника Н.Т. Шарле О. Раффе вступив до Королівського училища витончених мистецтв в Парижі, де вивчав літографію у кращих майстрів [8, с. 33]. О. Раффе, під час навчання в училищі, зацікавився військовою тематикою. Він почав вивчати військовий побут, психологію солдата і захопився зображенням різних дрібних епізодів військової повсякденності, але ніколи не наважувався писати великі батальні картини. Він майстерно відтворював солдатські типи і характери, умів конструювати зі своїх персонажів реальні групи, показувати рух цілих мас війська, відображати стрімкість атак та дух баталій [3, с. 73].

За тридцять років своєї художньої діяльності О. Раффе створив близько 800 робіт. Численні малюнки О. Раффе, в яких він відтворював образ спочатку наполеонівських солдатів, а потім і реальних сучасних йому військових, зробили його популярним рисувальником першої половини ХІХ ст. У 1832 р. О. Раффе супроводжував французьке військо в бельгійському поході та візуально зафіксував побут французьких солдат у поході та деякі головні епізоди цього походу, наприклад, облогу Антверпена. Крім батальних сюжетів О. Раффе ілюстрував літературні твори («Історія революції» Тьєра, «Пісні» Беранже, видання Вальтер Скотта та Шатобріана), співробітничав з «Journées de la Revolution» та «La Nemesis». Також О. Раффе

був талановитим карикатуристом. Разом з О. Домье і Ж. Гранвілем він співпрацював з журналами «Силует», «Карикатюр» та «Шаривари». Йому належить один з найбільш виразних літографованих портретів Наполеона, виконаних у другій чверті XIX ст. О. Раффе відтворив точний «хрестоматійний образ» Наполеона — суворого, маленького, на коротких ногах, сповненого амбіцій та енергії. Цей образ французького імператора використовується і донині [5, с. 46].

З огляду на вищезазначене, не дивно, що А. Демідов, організовуючи подорож до Північного Причорномор'я та підбираючи кандидатуру рисувальника, не міг не звернути увагу на таку неординарну та талановиту особистість.

Оцінюючи О. Раффе як рисувальника, А. Демідов відмічав, що «Раффе діяльний і вміє скористатись найменшими випадками в дорозі: рука його завжди готова, олівець завжди заточений; потрібен тільки привід і він накидає на папір все, що трапляється на шляху» [4, с. 19].

О. Раффе разом з А. Демідовим та де Сенсоном 14 червня 1837 р. вирушили з Парижа у напрямку Страсбурга та Мюнхена. Далі через Відень та Кишинів не пізніше 24 липня приїхали до «Чорноморської Марселі», як образно назвав Одесу А. Демідов [4, с. 253]. Після прибуття до Одеси О. Раффе, за словами А. Демідова, «обогащав свій портфель, описывая народные сцены, которые проходили перед его глазами. Он наполнял свою коллекцию и без того уже большую» [4, с. 257]. До нас дійшли 9 графічних зображень, які представляють основні типи населення міста — караїмів, євреїв, російських селян та ямщиків, які потрапили у поле зору художника. Подальше перебування О. Раффе у Північному Причорномор'ї, окрім Одеси, умовно складаються ще у три етапи. Спочатку О. Раффе відвідав південно-західний Крим та через Одесу відправився до м. Вознесенська Херсонської губернії, аби графічно зафіксувати «Великі маневри» 1837 р., а потім знов повернувся до Криму, відвідавши центральну та східну частину півострова.

З Одеси О. Раффе разом з членами експедиції на запрошення генерал-губернатора М.С. Воронцова на пароплаві дістався Ялти. Сам А. Демідов з Сенсоном з Ялти рушив на Сімферополь, а потім у Феодосію. О. Раффе залишився у Ялті, де потім за наміченим М.С. Воронцовим маршрутом, разом з іншими членами загону 13 серпня рушив у північно-західний Крим. Спочатку їх шлях лежав до Бахчисараю. Тут О. Раффе зробив серію замальовок Ханського палацу, Чуфут-Кале, Юсафатової долини, а також низку жанрових сцен з життя кримських татар, караїмів, циган екс-столиці Кримського ханства та її околиць. За два дні експедиційний загін на

В. Філас. Корпус візуальних джерел північно-причорноморської експедиції...

чотирьох підводах рушив на Севастополь. Оглянувши Севастополь, О. Раффе разом з мандрівниками відправився до Ласпі. Далі їх шлях лежав Південним берегом через Алупку до маєтку А. Демідова Кастропуло (Кастрополь). Залишивши Кастропуло, мандрівники проїхали через декілька татарських сіл та дісталися Ялти і 1-го вересня на пароплаві «Петро Великий» відбули до Одеси, де їх чекав А. Демідов.

Під час поїздки південно-західним Кримом О. Раффе залишив 45 зображень. Переважна частина зображень присвячена пам'ятникам околиць Бахчисараю та повсякденності кримських татар, набагато менше відображено життя караїмів та циган Бахчисараю. Одне панорамне зображення присвячене Севастополю, на двох інших зображено солдат севастопольського гарнізону. До поля зору О. Раффе потрапили також Балаклава, інкерманські каменоломні, солдати Грецького піхотного батальйону Балаклави та російські війська під Ялтою.

Переривання кримського вояжу було пов'язано з тим, що на кінець серпня 1837 р. у м. Вознесенську Херсонської губернії були призначені великі маневри російських військ, на яких повинен був бути присутнім імператор Микола I та інші високопосадовці імперії закордонні гості. У цих масштабних маневрах брало участь 305 кавалерійських ескадронів, 28 батальйонів піхоти, 21 артилерійський батальйон, 32 нестройові роти. Загалом кількість військ, задіяних у навчаннях, сягала 100 тис. чоловік [7, с. 116]. А. Демідову випав зайвий шанс наблизитись до імператора. Справа в тому, що Микола I відносився до А. Демідова з прохолодою, бо вважав його винним у відтоку значних капіталів за кордон. Постійне проживання у Європі, а також значні контакти з французьким королівським двором теж не додавало симпатій А. Демідову в очах Миколи I. Тут О. Раффе відводилась роль не тільки рисувальника, який повинен зафіксувати знакові епізоди вознесенських навчань російських військ, а і допомогти А. Демідову привернути увагу Миколи I. Справа в тому, що О. Раффе був вже достатньо відомим митцем та майстром батальних сцен завдяки своїм художнім реконструкціям військових подій та буття наполеонівської епохи. Сама присутність відомого європейського майстра «батального репортажу» на маневрах завдяки А. Демідову додавала б останньому зайвих «балів» в очах Миколи I, значно підвищивши шанси на встановлення позитивних відносин, яких так шукав відомий промисловець та підприємець. Але до кінця життя А. Демідову так і не вдалося «знайти» ключ до серця імператора. Приїздивши час від часу до Санкт-Петербурга, А. Демідов так і не був запрошений до Зимового палацу. Микола I так і не визнав у Росії його титул князя

В. Філас. Корпус візуальних джерел північно-причорноморської експедиції...

Сан-Дonato, який А. Демідов купив у Флоренції, байдуже та з іронією зазначивши: «Нехай він там тільки князем і залишиться» [9, с. 69]. О. Раффе випала унікальна нагода візуально зафіксувати та залишити нащадкам деякі елементи процесу маневрів. Працюючи над черговим ескізом, О. Раффе особисто познайомився з імператором Миколою І, який запросив його на аудієнцію [4 с. 400].

Під час військових навчань у Вознесенську О. Раффе було створено 21 зображення. Роботи О. Раффе, що відображають Вознесенські маневри 1837 р., розвиваються за трьома сюжетними лініями. Перша лінія відображає найбільш характерні типажі людей, задіяних в маневрах. Це зображення самого Миколи І в парадному мундирі та два зображення, де презентовано основні типажі ескорту імператора. На першому зображено черкеса, лізгіна та козака, а на другому (кольоровому) – черкеса, гренадера та кірасира. До цієї лінії відноситься і акварель, що зображує барабанщика Литовського полку, кольорова ксилографія, де намальовано два драгуни та кірасир, а також групові літографічні зображення барабанщиків, нижчих чинів Волинського полку та казанських драгунів.

Друга лінія презентує сюжети, які розкривають елементи маневрів, де ілюструється взаємодія кінних підрозділів та артилерійський вишкіл, а також урочисті огляди кавалерії і артилерії та марш гренадерського полку графа Румянцева.

Третя лінія відображає повсякденність Вознесенських навчань. О. Раффе зобразив панорами таборів піхоти та кавалерії, а також масову обідню молитву, пожежу у степу поблизу табору 10 вересня 1837 р. і як фінальний акорд – урочистий бал на честь завершення маневрів.

Експедиція, повернувшись з Вознесенських маневрів, розпочала дослідження західної, центральної та східної частини Криму за маршрутом Євпаторія – Сімферополь – Карасубазар – Феодосія – Керч – Тамань – Карасубазар – Алушта – Ялта – Алушка. З цієї поїздки О. Раффе привіз 24 малюнки, що зараз відомі. Малюнки присвячено ісламській тематиці (зображення мулл, дервішів, молитви в мечеті, кладовища), засобам пересування та повсякденності кримських татар. Фоном тут стали Арабатська фортеця, мечеть Муфти-Джами, забудови Керчі та татарських сіл. Три малюнки присвячені караїмам Феодосії. Основою цих зображень є групи з шести караїмів. На основі акварелі було зроблено більш виразну літографію та ксилографію. Ксилографія являє собою віньєтку до друкованого видання записок демідівської експедиції без фону з млинами,

В. Філас. Корпус візуальних джерел північно-причорноморської експедиції...

будівлею та жінки з дитиною. Також маємо невелику віньетку, що зображує одну з екатерининських миль у Криму.

Як бачимо, дослідницька експедиція, організована та профінансована А. Демідовим, яка мала на меті виявлення інвестиційного потенціалу природних багатств Криму та Донецького басейну, залишила по собі досить широкий спектр візуальних матеріалів. Він нараховує 104 зображення, сюжети яких пов'язані з Кримом, околицями Вознесенська та Одесою. За способом виконання зображень маємо 36 ксилографій (у вигляді вінєток), 49 літографій, 6 розфарбованих ксилографій та 13 малюнків і акварелей. Частиною доробку О. Раффе були і малюнки, з яких потім були зроблені ксилографії та літографії. Більша частина цих робіт не актуалізована. Виключенням є чотири малюнки, з яких було зроблено відповідні ксилографії та літографії — «Татарська баня», «Різник по камінню Касас», «Родина Караїмів», «Караїми Феодосії», відомі завдяки публікації в аукціонних каталогах. До цього, також, слід віднести і віньетку з одного з видання описів вояжу А. Демідова, що була створена за мотивами малюнку «Караїми Феодосії». Тож, маємо, принаймні, 86 робіт у вигляді малюнків, які ще не актуалізовані.

Більшість робіт О. Раффе зберігаються у музеях Франції. Найбільша колекція знаходиться у Кабінеті креслень Музею Конде, який працює в одній з найбільш відомих аристократичних резиденцій Франції Шантії поблизу Парижа. Колекція музею Конде, окрім стародруків (враховуючи Біблію Гутенберга), рідкісного зібрання порцеляни, картин Ботічеллі, Клуе, Пуссена та інших старих майстрів, містить і велику кількість гравюр та малюнків, серед яких 689 робіт — це малюнки О. Раффе. Вони складають два корпуси джерел. До першого відносяться малюнки, що відображають події французького захоплення Алжиру, які були зроблені О. Раффе у 1843 р. Другий корпус складають роботи, що зроблені О. Раффе під час італійського походу французької армії у 1848—1849 рр. Ці два корпуси малюнків потрапили до музею Конде завдяки герцогу Омальському, четвертому сину короля Людовіка-Філіпа, який за заповітом став власником статків роду Конде. Герцог Омальський був активним учасником африканської компанії, генерал-губернатором Алжиру з 1847 по 1848 рр. Він знав художника особисто. Про це говорить зокрема і літографія 1843 р., зроблена О. Брі за малюнком О. Раффе. Герцог Омальський був відомим колекціонером і у 1880 р. викупив колекцію малюнків на військову тематику у сина О. Раффе для поповнення музею і це зберегло ці два корпуси джерел від розпорошення [2, с. 18]. Частково малюнки О. Раффе акумулювались у інших

В. Філас. Корпус візуальних джерел північно-причорноморської експедиції...

музеях Франції, таких як Музей Армії у Парижі, Національному музеї Магнін в Діжоні, Муніципальному музеї Ла-Рош-сюр-Йоні, Музеї мистецтв Бордо. Однак, на жаль, ці колекції не містять жодної роботи О. Раффе стосовно Північного Причорномор'я. Вони відображають історію та повсякденність Франції та її колоній у середині XIX ст.

У Луврі зберігається друга за кількістю колекція робіт О. Раффе (близько 100 робіт). Ця колекція презентує замальовки лицарського озброєння з музеїв Європи, армії наполеонівської Франції, висвітлює осаду Антверпена, а також різного роду зображення людських тіл. У цій колекції є і три унікальні ескізи, зроблені О. Раффе у Бахчисараї під час відвідування татарської бані. На двох малюнках зображено процес масажу як однієї зі складових східної банної культури та типажі тіл чоловіків. У Національній бібліотеці Франції зберігається акварель «Мечеть Ханського палацу в Бахчисараї», що стала основою для відповідної літографії.

Малюнки, ескізи та етюди, серед яких значне місце посідають роботи з демідівської експедиції, були мало цікаві у Франції. Після смерті О. Раффе ці малюнки нікого не зацікавили та, відклавшись у приватних архівах, в першу чергу, нащадків, почали потроху розпорошуватись та з'являлись на світових аукціонах, де у каталогах іноді зазначається, що малюнок придбаний власником у нащадків художника. Згідно каталогів аукціону Drouot за 1860 р. сином О. Раффе, у рік смерті батька на продаж було виставлено 374 малюнки. Перший каталог Drouot містить список з 70-ти робіт, без зображень, які були розпродані на аукціоні 21 квітня 1860 р. та другий каталог, що також містить список з 304 робіт без зображень, які в свою чергу були розпродані 10–12 травня цього ж року теж в готелі Drouot. Судячи з назви, 20 представлених сюжетів малюнків та етюдів відносяться до регіону Північного Причорномор'я. Під № 200 у каталозі значиться малюнок «Татарський булочник та пекар», з якого було зроблено відповідну літографію «Татарський хлібник у Бахчисараї». Під № 221 згадується малюнок «Татарська жінка», під №№ 201-214 — роботи під загальною назвою «Різноманітні етюди татар та караїмів», під № 240 та № 241 проходять роботи, що зображують різні сюжети та одяг або деталі цього одягу, зроблених в Криму під час демідівської експедиції. Замальовки з Вознесенських маневрів представлені №№ 287 та 288, де зображено офіцерів, відповідно, від кавалерії та інфантерії [14, р. 20, 21, 23, 26.].

Суцільна евристика по сучасних каталогах аукціонних будинків та інтернет-аукціонів дала можливість відслідкувати шість малюнків О. Раффе. Це акварель, яка була намальована під час Вознесенських маневрів 1837 р.

В. Філас. Корпус візуальних джерел північно-причорноморської експедиції...

«*Барабанщик імператорської гвардії Литовського полку*» (аукціон Sotheby's, лот № 123, 19.06.2006.), «*Караїми*» (аукціон Drouot, лот № 44, 11.04.2008), «*Сім'я караїмів*» (SwannAuctionGalleries, лот № 307, 23.01.2003), «*Інтер'єр татарської бані*», «*Відпочинок конвою під Ялтою*» (аукціон Piasa, лот № 196, 22.03.2002), «*Різбляр по каменю Казас*» (аукціон Christie's, лот № 220, 17.03.2005). Остання акварель навіть атрибутована неправильно. Спеціалісти з аукціонного будинку Christie's в каталозі позначили зображення як «*Le sculpteur juguda Kazaz mifiz sculptant un tombeaus dans la vallée de Josaphat, près de Jérusalem*» з чого виходить, що зображення відноситься до знаменитої біблійної Іософатової долини під Єрусалимом, яку зараз ототожнюють з Кедронською долиною. Однак існує літографія під авторською назвою «*Le sculpteur juguda Kazaz misiz sculpteur des Tombeaus de la Ville de Josaphat pres Tscioufout Galeh*» з якої видно, що дане зображення локалізується в долині поряд з Чуфут-Кале, яку кримські караїми теж називали по аналогії з єрусалимською — Іософатовою. До того ж, сам процес створення акварелі О. Раффе та спілкування з камнерізнником Касасом детально описано у подорожніх описах демідівської експедиції [5, с. 343–344].

На даний момент більшість малюнків демідівської експедиції О. Раффе розпорошена по приватним зібранням. Деякі роботи осіли у світових музеях та бібліотеках. Найбільш відома колекція малюнків, зроблених у демідівській експедиції 1837 р., була викуплена на аукціоні меценаткою Карен Кохен та віддана на зберігання у нью-йоркський Метрополітен-музей. Ця колекція нараховує 101 графічний малюнок та акварель, які були зроблені О. Раффе з 7 по 19 липня 1838 р., тобто тоді, коли експедиція мандрувала Валахією та Молдовою [10, с. 112].

З аукціонів малюнки О. Раффе потрапили до Гарвардського музею мистецтв у США, що має на зберіганні з 1958 р. унікальну акварель «*Танок дєрвішей*», та до Національної картинної галереї Вашингтона, де зберігається акварель «*Старий єврей та мусульманин-татарин у Криму*», що поповнила фонди установи у 2003 р.

Популярність О. Раффе у Франції, в першу чергу, пов'язана з його діяльністю як художника-реконструктора військової історії наполеонівської Франції та блискучого художника-репортера, який «візуалізував» побут французької армії під час подій африканської компанії 1830–1847 р. та римського походу 1848–1849 рр. Тому «французька» мілітарна тематика О. Раффе більш-менш збереглась у вигляді єдиних тематичних комплексів. Цілісний корпус малюнків О. Раффе, зроблених у демідівській експедиції 1837 р., особливо південноукраїнської тематики, розпався та був

розпорошений приватними колекціями та музеями. Більшість цього корпусу булатиражована у вигляді ксилографій, літографій, хромолітографій, що ілюстрували опис подорожу А. Демідова.

Актуалізація джерел-малюнків О. Раффе продовжується і зараз завдяки тому, що розпорошені приватними колекціями малюнки, які були зроблені для перенесення на дошку (ксилографія) чи камінь (літографія), чи ті етюди, ескізи, малюнки, які не були актуалізовані типографським способом, іноді з'являються у каталогах світових аукціонних домів або публікуються музеями на своїх сайтах у цифровому вигляді. Так, за підтримки Міністерства культури Франції функціонує портал оцифрованих фондів музеїв Франції «Jaconde», на якому опубліковано левову частину малюнків О. Раффе з Лувра, Музею Конде, Музею Армії та інших музеїв п'ятої республіки. Національна галерея у Вашингтоні та Гарвардський музей мистецтв теж на своїх сайтах актуалізували у цифровому вигляді деякі акварелі О. Раффе. Серед них є і матеріали, що мають безпосереднє відношення до північно-причорноморського регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАННИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Борщ Е.В. Крымский вояж Анатолия Демидова 1837 г.: от текста к иллюстрациям / Е. В. Борщ // Известия Уральского федерального университета. Сер. 2, Гуманитарные науки. — 2014. — № 3 (130). — С. 90—105.
2. Брежнева А. Замок Шантийи — «жемчужина» Иль-де-Франс. Часть IV. «Желая сохранить для Франции...» / А. Брежнева // Исторический журнал. — 2011. — № 12. — С. 16—47.
3. Гнедич П. П. История искусств. Зодчество. Живопись. Ваяние. Европа и Россия: мастера живописи / П. П. Гнедич. — Москва : Олма Медиа Групп, 2014. — 446 с.
4. Демидов А. Н. Путешествие в Южную Россию и Крым через Венгрию, Валахию и Молдавию / А. Н. Демидов. — Москва : В типографии Семена, 1853. — 543 с.
5. Европейское искусство XIX в. 1789—1871 / Л. С. Алешина, Ю. Д. Колпинский, Е. И. Марченко, В. В. Стародубова // Памятники мирового искусства. — Вып. VI. — Москва, 1975. — 128 с.
6. Кеппен П. И. Археологические и топографические поездки по берегу Южного Крыма / П. И. Кеппен // Одесский вестник. — 1834. — 17 января. — С. 6
7. Кухарук А. В. Большие кавалерийские маневры 1837 года под г. Вознесенском в контексте политики николаевской России / А. В. Кухарук

// Величие и язвы Российской империи : Международный научный сборник к 50-летию О. Р. Айрапетова. — Москва : Регнум, — 2012. — С. 111–120.

8. Мальгина М. Р. Живописная Таврида. Каталог литографий XIX века. Изобрания Центрального музея Тавриды / М. Р. Мальгина. — Симферополь : Сонат, 2010. — 224 с.

9. Cadot M. La Russie dans la vie intellectuelle française (1839–1856) / M. Cadot. — Paris : Eurédit reprint, 2014. — 642 p.

10. Colta Feller I. Romanticism and the School of Nature: Nineteenth-century Drawings and Paintings from the Karen B. Cohen Collection / I. Colta Feller — New York : Metropolitan Museum of Art, 2000. — 248 p.

11. Dayot A. Raffet et son oeuvre, 100 compositions lithographiques, peintures à l'huile, aquarelles, sépias et dessins inédits / A. Dayot. — Paris : Quantin, 1893. — 112 p.

12. Giacomelli H. Raffet, son oeuvre lithographique et ses eaux-fortes : suivi de la bibliographie complétée des ouvrages illustrés de vignettes d'après ses dessins / H. Giacomelli. — Paris, 1862. — Vol. 1 — 341 p.

13. O'Connell L. M. Layered Encounters in the Cross-Cultural Text: Demidov's Voyage dans la Russie méridionale / L. M. O'Connell // Nineteenth-Century Art Worldwide. — 2010. — Vol. 9. — No. 2 — URL : <http://www.19thc-artworldwide.org/autumn10/demidovs-voyage-dans-la-russie-meridional>

14. Petit F. Catalogue de dessins, aquarelles, études peintes et croquis par Raffet, dont la vente aura lieu par suite de son décès, ainsi que des armes, costumes, plâtres et objets divers, composant son atelier, Hotel Drouot... les jeudi 10, vendredi 11 et samedi 12 mai 1860 / F. Petit, A. Bry. — Paris, 1860. — 26 p.

15. Shaw Cable P. From North Africa to the Black Sea: Nineteenth-Century French Orientalist Drawings / P. Shaw Cable // Cleveland Studies in the History of Art — 2002. — № 7. — С. 57–76.

Filas Viktor

The Complex of the Visual Sources of the A. Demidov's Northern Black Sea Region Expedition of 1837: the Features of the Formation and Preservation

The visual heritage of the famous French draftsman O. Raffet created during the expedition in the Northern Black Sea region, organized by A. Demidov in 1837 was researched in the article. It is highlighted that O. Raffet determined himself the subjects and objects for visualization. His artistic activity did not depend on the customer. Features of the process of forming of the complex of visual sources created by O. Raffet were considered. The majority of the Raffet visual works were replicated in the form of xylography, lithography, chromolithography, that

В. Філас. Корпус візуальних джерел північно-причорноморської експедиції...

illustrated the description of A. Demidov's trip. Also, a part of the artist's work in the form of drawings and sketches was preserved. The reasons of «spraying» of the drawings on the North Black Sea region issues were defined. It is noted that the O. Raffet heritage contains unique information about the ethnic diversity and everyday life of the Ukrainian Black Sea region. The works of O. Raffet that visualized key moments of military exercises near Voznesensk in 1937 are unique.

Key words: O.Raffet, A.Demidov, visual source, drawing, expedition.

Філас Виктор

Корпус визуальных источников северо-причерноморской экспедиции А. Демидова 1837 г.: особенности формирования и сохранения

В статье исследовано визуальное наследие известного французского рисовальщика О. Раффе, созданное в ходе экспедиции в Северное Причерноморье, организованной А. Демидовым в 1837 г. Рассмотрены особенности процесса формирования корпуса этих визуальных источников. Определены причины «распыления» единого корпуса рисунков на северо-причерноморскую тематику.

Ключевые слова: О. Раффе, А. Демидов, визуальный источник, рисунок, экспедиция.